

ПЕРЕДМОВА

(декілька слів від перекладача)

«Роман про Троянду» — середньовічна французька поема у формі алегоричного сновиддя, написана восьмискладовим розміром. Роман складається з двох різних частин, і писали їх різні автори.

У першій частині (бл. 1236 р., 4 058 рядків) Гійом де Лорріс, маючи за джерело нахнення Овідія, зображує куртуазне кохання і в своїй розповіді систематично використовує символ (троянда як кохана жінка) та алегорії. У другій частині (1275–1280; на думку інших дослідників, 1264–1269; 17 722 рядки) Жан де Мен подає своєрідний підсумок усіх наукових і філософських знань середньовіччя, крім того, твір набуває певних рис мізогінії, бо Розум і Природа протиставлені Любові.

У цій визначній пам'ятці середньовічної літератури ми помічаємо дві течії думки: куртуазну і вишукану в Гійома і раціоналістичну та сатиричну в Жана де Мена, у романі уїдливо зображені чернечі ордени, целібат, дворянство, папський престол, надмірні претензії монархів, а надто жінки і шлюб. Роман мав величезний успіх, збереглося близько 100 рукописів, відомо про ще 300 рукописів та інкунабул; його хвалив Петрарка, а Чосер переклав частину англійською мовою, і цей переклад справив вплив на розвиток англійської літератури.

Жан Моліне, французький видатний ритор, поет та історіограф, створив 1500 р. моралізаторську прозову версію, надруковану 1503 р., а Клеман Маро переклав твір (1527) сучасною французькою мовою.

Про авторів «Роману про Троянду» відомо небагато. Гійом де Лорріс (бл. 1200 — бл. 1238) народився в містечку Лорріс за п'ятдесят кілометрів на схід від Орлеана і мав шляхетне походження, перебував під протекцією графа де Пуатьє.

Жан де Мен (бл. 1240–1305) народився в містечку Мен-сюр-Луар як Жан Клопінель або Шопінель, традиційно вважають, що він навчався в Паризькому університеті, можливо, був клірик, довгий час жив у Парижі, мав дім на вулиці Сен-Жак із баштою, подвір'ям і садом, здобув глибокі теологічні, філософські, літературні й природничі знання, перекладав із латини, зокрема листи Абельяра та Елоїзи і Боеція. «Роман про Троянду» набув популярності здебільшого завдяки його частині, де він згадував і цитував сорок авторів, подав багато корисної інформації; у середні віки роман був відомий лише під його ім'ям. Якщо Гійом де Лорріс у своїй частині служив любові й розповідав про закони куртуазії, Жан де Мен, що, імовірно, редагував його текст, а потім скористався ним як вихідною точкою, додав «мистецтво любові»,

брутально висвітливши начебто вади жінок, їхні пастки і способи уникати їх. Жан де Мен не поділяв забобонів своєї доби, не мав поваги до усталених інституцій, зневажав умовності феодалізму і романтичності. Крім «Роману про Троянду», Жан де Мен писав замолоду пісні, які, за його словами, співали в усіх публічних місцях і школах Франції. Останніми його творами були «Заповіт», де подано поради різним верствам суспільства, і «Додаток до Заповіту». Кілька поетичних творів утрачено.

Жана де Мена поховали в нині зруйнованому монастирі Сен-Жак у Парижі.

Українською мовою окремі фрагменти «Роману про Троянду» переклали Микола Терещенко (Сузір'я французької поезії: в 2-х т., т. I. — Київ: Дніпро, 1971, с. 54–56); Література західноєвропейського Середньовіччя. — Вінниця: Нова книга, 2003, с. 413–414), Віктор Коптілов (Європейське Середньовіччя: літературний флорилегіум. — Тернопіль: Богдан, 2020, с. 686) і Єлизавета Новак ([academia.edu/39240672/..](http://academia.edu/39240672/)).

Петро Таращук

Тут починається роман про троянду.

Чимало думають, що сон —
Брехні та вигадок полон.
Але бувають інші сні,
Брехні позбавлені вони
І згодом правдою стають,

І слів оцих підтвердить суть
Макроб, він автор і вважає,
Химер в сновиддях не буває,
І описав пророчий сон,

10 Його король мав Сципіон.
Для тих, хто каже нам марниці,
Мовляв, безглуздя і дурниці —
У справдженні сновидь наївна віра,
А тільки безуму офіра,
Але тверду я думку маю:
Сновиддя нам повідомляють
Про добре і лихе в житті,
І те, що сниться нам вночі,
Приховане й не видне оку,
20 Ми потім бачимо нівроку.

Як двадцять років вік минув
І в молоді вже данину
Любов бере, пішов я спати,
Як завжди звичай мав лягати.
Я міцно спав тієї ночі,
Йй хоча заплющив добре очі,
Я бачив сон, ще й дуже милий,
Йй нічого тіні не лишили,
Чого не справдилось б скоро:
30 Тих дій, що сон явив прозора.
Цей сон я у віршах подам,
Щоб він був стимулом серцям,
Любов звеліла віршувати.
А раптом хочуть запитати,
Як я назву оцей роман,
Який-бо пише мій талан,
Скажу я: про троянду він,
Мистецтво все любові в нім.
Ця тема добра і нова,

40 І буде Господу хвала,
Коли прийме його прихильно.
Та, що для неї пишу пильно,
Вона любові справді гідна,
Ім'я троянда їй як рідне.

Тож снилося, що я у травні, —
П'ять років тому, дії давні, —
Що травень, снилося мені,
Коли любові повні дні,
Коли радіє все живе,
50 Бо й кущ, і дерево старе
Стає у травні зелененьким:
Все вкрите листям молоденьким.
Ліси, що взимку мерзли голі,
У шати одяглись поволі,
І запишалася й земля,
Росою скроплена здаля,
Забула про злиденну пору,
Про пережиту зиму хвору.
Земля така-бо горда стала,
60 Що одяг інший забажала,
Звеліла враз такий пошити,
Щоб сотні барв на нім явити:
І трав, і квітів білих, синіх,
Буяння кольорів в тканині;
Ці шати тут я описав,
Щоб світ себе поцінував.
Птахи, що взимку німували,
Бо тяжко дуже замерзали,
Мороз терпіли і негоду,

70 У травні мають вже погоду
І співом весело звітують
Про радість, що у серці чують,
Вона співати спонукає,
Тож соловей не замовкає,
Дзвінки лунають всюди трелі,
І жайвори на неба стелі,
Й папуги їм окселентують.
І хлопці, й діви хай планують
І веселитись, і кохати:

80 Такі вдягла природа шати.
Черстві серця і непоправні
У тих, хто не кохає в травні,
Коли з дерев лунає спів,
Що повен радості й жалів.

Тож якось і мені приснилось,
Що все любові враз скорилось.
І бачив я у тому сні:
Почався ранок навесні,
Із ліжка я підвівсь притьмом,

90 Узувсь, умився з рушником,
Ще й срібну голку я дістав
З футляра, що красою сяв,
І нитку став я засиляти.
Задумав з міста виходжати,
Дзвінкий почути весь пташник,
Що співом повнить чагарник
В пору весняну на початку.
Я рукави зібгав у складки,
Коли, самотній, знай ступав

100 І голоси птахів вбирав,
Що всюди радісно співали
Й спочинку, втоми мов не знали.
Веселий, радісний і бравий,
До річки йшов я кроком жвавим,
Що недалеко, чув, дзюрчала,
І місця кращого б не знала
Душа на березі отам:

Де був уступ, землі мов злам,
Пряма спадала і широка
110 Вода холодна й мила оку,
Як у криниці чи фонтані,
Хоч менша, ніж у Сені знаній,
Там течія, зате розлога,
І, пам'ять в мене хоч небога,
Не бачив я гарніший плин,
Не знав цих радості хвилин, —
Я відчував там насолоду.

Прозору й чисту взяв я воду,
Обличчя вмив і освіжив,
120 А дно немовби хтось покрив
Пласкою рінню все рівненько.
Широка лука і гарненька
Там понад берегом стелилась,
Вона росю рясно вкрилась
Ясного сонячного ранку,

І я в імлистому серпанку
Пішов собі униз по луці,
Але не з берегом в розлуці.
Я йшов, не озирався назад
130 Й побачив враз великий сад
Навколо зубчастий скрізь мур,
Малюнків гарних і скульптур
На ньому видно ряд чудовий,
Тож я їх раз, а потім знову
Охоче дуже розглядав
Й розповісти я думку мав,
Що за картина там була,
Яку вже пам'ять зберегла.
Ненависть я побачив там,
140 Що гніву й суперечок крам,
Здається, ревню знай творила,
Була сварлива й тупорила
І, як дивитись на подобу,
У серці мала тільки злобу,

Була і вбрана мов ніяк, —
Безумна, вмить сказав би всяк.
Була похмура, зморшкувата,
З задертим носом, бо кирпата,
Бридка, у погляді погроза,
150 Огидна вся у неї поза,
Ще й загорнулась у рядно.

Нліворуч постать ще дано,
Однакову на зріст, як бачу,
З ім'ям на лобі на додачу,
Підступність — так воно звучить;
Мерзенність справа там стримить,
На попередниць дуже схожа,
Така ж, як і вони, негожа,
Недбала, справжня нечупара,
160 На вигляд як злочинцю пара,
Від неподобства не пуста,
І повні наклепів уста.
Чудово образ відтворив

Той, хто портрет цей зобразив.
Здається, то лихе створіння,
З ненависті його коріння;
Та жінка, певне, не шанує
Те, що обов'язок диктує.

170 **П**ожадливість там далі йшла,
Що людям потяг всім дала
Хапати й зовсім не давати,
Великі статки набувати,
І до лихварства легіон
Вела, мов взявши у полон
Бажання гроші в скриню скласти;
Вона ж і спонукає красти
Грабіжників і всіх злодіїв.
Це гріх тяжкий, злочинні дії,
За них на шибеницю шлють;
180 І спонукає тих, що ллють
Слова брехні, щоб ошукати
І вкрасти, силоміць забрати.

Вона шахрайство породила,
Лихих сутяжників створила,
Які, брехні поклавши шмат,
У юнаків та у дівчат
Законний спадок відбирають.
Й криві, мов завжди загрибають,
Хапкі ця постать має руки,
190 Щодня нестямна від спонуки
Добро чуже тягти собі,
Схопити й нести на горбі.
Пожадливість одного прагне:
Горнути все, чого забагне.
Із нею поряд ще фігура
Сидить, й така її натура,
Що Скнарістю її зовуть,
Бридка й брудна, нікчемна суть,
Худа і миршава, кістлява,
200 Мов цибулина, та проява
Бліда й безбарвна, тож картина,

Немов до смерті їй часина.
 Здається, з голоду вмирає
 І хліб з милинням споживає,
 Що гостро тхне й на смак ядучий.
 Але не лиш кістяк худючий, —
 Злиденно вбрана ця дівиця:
 Стара, розірвана спідниця,
 Немов із псами ночувала,
 Спідницю вже не раз латала,
 На латці латка в тому дранті,
 А поряд, на якомусь канті,
 Кожух пошарпаний висить
 Й спідниця темна лопотить.
 Кожух лише старий, не сивий,
 Зашмульганий і геть паршивий,
 З ягнят він чорних і важкий;
 Сім років сукні — вік тяжкий,
 Тож сукню довгу одягати
 Не любить Скарність поспішати,
 Страшних вона зазнала б мук,
 Як брала б з дірами до рук;
 Була заношена, стара,
 Мінати вже давно пора,
 Нову би мусила справляти,
 Ще й рано так, що й не сказати.
 У Скарності в руці калитка,
 Рука ховає, наче скритка,
 І то так цупко і затято,
 Що тільки довго і завзято
 Просити щось би довелося.
 Та їй про це ніяк не йшлося,
 Про те і здумати не годна, —
 Не пропаде монетка жодна!

Видніла далі Заздрість люта,
 Для неї сміх — то річ забута,
 В житті ніколи не радіє,

Лице тоді лиш проясніє,
 Коли когось біда спіткала.
 Найбільшу втіху їй давала
 Якась чужа лиха пригода,
 Тяжке нещастя, недогода.
 Як доброго прибила скрута,
 Очам це радість незіпсута.
 У серці втіхи зріє плід,
 Коли чий-небудь родовід
 Скотивсь до сутінок неслави,
 А той, хто доробився слави,
 Бо мав сміливість, розум, шану,
 Найтяжчу завдає їй рану,
 Така-бо в неї чорна вдача:
 Пашіти злом, як є удача.
 (Такий душі у неї стан:
 На успіх — злоби повний джбан).
 Жорстока Заздрості натура,
 Тож вірність їй — нудьга понура,

Їй друзі, подруги нікчемні,
 Зв'язки родинні всі даремні,
 Їй кожен родич мов безхатько,
 Добра не зичить навіть батьку,
 Ворожість знає лиш одну,
 260 Та знайте, дорогу ціну
 Вона за злобу завжди платить,
 Торттури й муки їй відплата,
 Добро людське — для неї біль,
 Їй душу точить, наче міль,
 Порок їй тяжко допікає
 І мстити Богу й людям пхає.
 Людей паплюжити ніколи
 Не припиняє Заздрість гола.
 Якби вона, я певен, знала
 270 Людину, що доган не мала,
 По цей бік моря чи за ним,
 Її чорнила б, наче дим,
 Якби ж нарешті з'ясувала,
 Що наклепів, обмов замало,
 Щоб геть знеславити людину,
 Тоді шукала би причину
 Применшити сміливість, честь
 Словами, повними нечесть.
 Помітив: Заздрість на картині
 280 Недобрі очі має нині,
 Спідлоба дивиться на всіх
 Чи скрива й зневажає їх.
 Такий лихий у неї звичай:
 Не здатна зміряти обличчя,
 У вічі глянути людині
 Через зневагу і гординю.
 Палає гнівом і кипить,
 Коли на когось десь глядить,
 Хто гарний, добрий і шляхетний,
 290 Любов'ю тішиться й славетний.

Із Заздрістю там майже поряд
 На Тугу мій натрапив погляд,
 А в неї був обличчя колір,
 Як наче в серці повно болю,
 Здавалось, в неї жовтяниця,
 Тож в Скнарості була дрібниця —
 Ота її худезність, блідість,
 Бо Тузі смуток і безплідність,
 Турботи, клопіт і журба,
 300 Пуста стражденна боротьба
 Рум'янець вкрали, жовта стала,
 Худа, бліда, немов не спала.
 Ніхто не знав такої муки,
 Страшного відчаю, розпуки,
 Що їх вона, мабуть, зазнала,
 Людина жодна б не сказала,
 Її як можна звеселити,
 Й вона не прагнула звільнити

310

Від туги серце і жалоби,
 Й розради не шукала здоби.
 У серці біль тяжкий там жив,
 Й коріння глибоко пустив,
 Безмежний відчай ятрив душу,
 Здавалось, тут сказати мушу,
 Лице роздряпала рукою,
 Та й сукня була не цілою,
 Роздерта в багатьох місцях,
 Як в жінки, лютої, аж страх,
 Вона і кіс не заплітала,

320

Що плечі густо їй вкривали,
 Не хтіла їм давати ладу
 Від люті, гніву і досади.
 І знайте, — річ цілком правдива, —
 Заплакана була, сльозлива,
 Черствих таких нема, хто б бачив,

330

І жалем не пройнявсь до плачу,
 Бо ранила себе і била,
 І кулаками в ніс гатила,
 Доклала ревних всіх старань,
 Щоб показати світ страждань.
 Вона не прагла розважатись,
 З кимсь обійматись, цілуватись,
 Бо той, у кого в серці горе,
 Не матиме бажання хворе
 Іти до танцю або грати.
 Ніхто не міг би думку мати
 Сміятись, коли в серці сум,
 Бо сум і сміх укупі — глум.

340

А далі Старість зобразили,
 Її, щоправда, вкоротили,
 Була не звична, а мала,
 Навряд чи їсти ще могла,
 Така стара і здитиніла,
 Краса давно її змарніла,

350

Тепер була уже бридкою,
 Світили коси сивиною,
 Аж біла голова мов квітла,
 Була б і втрата непомітна,
 Якби й умерла, це не гріх,
 Бо висохла, як той горіх,
 Від старості геть підупала,
 Обличчя все тепер зів'яло, —
 Було ж колись рум'янцю повне.

360

І руки вже сухі, безкровні,
 А вуха поросли всі мохом,
 Зубів у роті анітрохи,
 Лишився, правда, ще один.
 Взяли тяжкий літа ужин,
 Далеко вже їти не годна,
 І костур завжди — річ природна.
 Вночі і вдень наш час минає,
 Спочинку і перерв не знає,
 Тікає він від нас так швидко,

Що нам, коли його не видко,
Здається, він десь там пристав,
Але зупинок він не знав,
Час не зійде з путі-дороги,
Й подумати немає змоги,
Яка теперішня тут мить, —
370 Спитайте клірика, він вчить, —
Бо й думку не складеш одну,
Як час кілька разів минув.
Ніколи час не спочиває,
Й назад ніколи не вертає,
Немов тече вода в долину,
Назад не вернеться й краплини.
Супроти часу все безсиле,
Залізо теж не має сили,
Бо час усе тут поглинає,
380 Все змінює і пожирає.
Час змушує рости, йти вище,
А потім зуживає, нищить,
Веде до немічі батьків
І старить наших королів,
Усіх старечим віком гнобить,
Хіба що смерть раніше схопить.
Людей зужити час мастак,
А от її зістарив так,
Що, бачу, їй несила жити,
390 Себе не здатна обслужити,
Тепер до решти здитиніла,
Робити щось уже не вміла,
Вже сила й розум наче з глини,
Як в однорічній дитині,
Хоча, — і тут стає вже сумно, —
Була колись метка, розумна
В життя свого літа найкращі,
Тепер вже стала негодяща,
Нікчемна, хирна і благенька,

400 Щоправда, вбралася тепленько,
Як пам'ять мені каже стала,
Добряче тіло замотала,
І мала теплий кожушок,
Інакше мерзла б, мов пташок,
Старі-бо швидко замерзають,
Таку вони натуру мають.

410 Там поряд образ змалювали,
Що лицемірством ви б назвали,
Святенництвом його зовуть,
Воно, знай потай, — така суть, —
Коли не прийде хтось раптово,
Чинити зло завжди готове.
А ззовні, скаже, мабуть, кожне,
Воно і лагідне, й побожне,
Проста, свята собі істота,
Хоча всі злочини достоту
В душі продумує воно.

Цей образ — мур як полотно —
 Його відтворює докладно,
 420 Воно собі просте й порядне,
 Безмежний в нього є терпець,
 І вбране, взуте, як чернець,
 В руці Псалтир воно тримає,
 Проте йому ой дошкуляє
 Молитву Богові читати,
 Святих належно шанувати.
 Воно не радісне, байдуже,
 Зате показує, ще й дуже,
 430 Що лиш добро у думці має,
 Й волосяницю одягає.
 Йому огрядність не властива,
 Бо ніби постує на диво,
 Обличчя мертве і бліде,
 Такий ніколи не ввійде
 До раю у святі ворота.
 Щось зайве не бере до рота,
 Як каже нам Письмо Святе,
 Та прагне слави між людей
 І тішить власне марнославство,
 440 Що піде у небесне царство.
 Останній образ — Бідність гола,
 Не має жодного обола,
 Якби повісити могли,
 За скільки б одяг продали?
 Була ж бо гола, мов хробак,
 Якби зима застала так,
 Від холоду скажена стала б,
 Бо лиш мішок, знай, настарала
 З ганчір'я всякого пошитий,

450 Він і кожух, і плащ закритий,
 Не мала інших одяганок,
 Могла тремтіти ніч і ранок.
 Від решти віддалік стояла,
 Мов бідолашний пес, недбала,
 Сховатись, вкритися хотіла,
 Бо злидень, який світить тілом,
 Презирства гідний і зневаги,
 Проклін йому замість уваги,
 І миті, коли світ побачив;
 460 Харчів весь вік йому не стачить,
 Буде невзутий і невбраний,
 Невчений, звісно, некоханий,